

RECENSIES

NIEUWE GESCHIEDENIS

T. Brienens, e. a., *De nadere reformatie en het gereformeerd piëtisme* ('s-Gravenhage: Boeken-centrum, 1989, 358 blz., f59,90, ISBN 90 239 1070 2).

In deze bundel artikelen ontbreekt een voorwoord. De lezer moet het doen met enkele mededelingen op de achterflap, waarin de bundel 'tot op zekere hoogte een vervolg' heet op de eerder, van de hand van dezelfde auteurs, verschenen bundel *De nadere reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers* (1986). Gezamenlijk behandelen zij een groot deel van de auteurs uit de bevindelijke canon.

Evenals de eerdere bundel begint en eindigt de onderhavige met een thematisch artikel. W. van 't Spijker opent met een verhandeling over de bronnen van de nadere reformatie. Hierin schetst hij eerst de moderne visies op de nadere reformatie, zoals die sinds de negentiende eeuw ontwikkeld zijn, en vervolgens de wijze waarop de vertegenwoordigers van de nadere reformatie hun eigen traditie zagen. Aangaande de bronnen van de beweging ontvouwt de auteur zijn mening dat weliswaar vanaf het eerste begin (Teellinck) de Engelse puriteinen en de middeleeuwse devote literatuur een zekere invloed hebben uitgeoefend, maar dat deze vergaand zijn aangepast aan de gevoelens en behoeften van de Nederlandse gereformeerden. Het Nederlandse karakter van de nadere reformatie wordt zeer sterk benadrukt. Op pagina 16 wordt de beweging dan ook gedefinieerd als 'de poging tot een strikte doorvoering van de eigenlijke Reformatie in de volle zin van het woord over alle gebieden van de kerk, geloof en leven binnen de Nederlandse situatie aan het eind van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw'. Helaas wordt dit geadstrueerd aan een zeer simplistische weergave van die Nederlandse situatie rond 1600.

Het laatste artikel, van de hand van C. Graafland, behandelt de relatie tussen nadere reformatie en labadisme. Na een uitgebreide beschrijving van het leven van Jean de Labadie en van de geschiedenis van de labadistische kring tot het uiteenvallen ervan in 1732 wordt de inhoudelijke kant van het labadisme voorgesteld aan de hand van De Labadie's *Kort-Begryp van 't rechte en ware Christendom* en A. M. van Schurmans *Eucleria*. Het slotgedeelte van dit artikel behandelt wel wat summier de afwijzende reacties van vertegenwoordigers van de nadere reformatie (met name Koelman en à Brakel) op de labadisten en de doorwerking die het labadistisch gedachtengoed—ondanks deze afwijzing—binnen de beweging kreeg, met name in de opvattingen rond de zekerheid van het geloof.

In de tussenliggende artikelen worden afzonderlijke figuren behandeld. Achtereenvolgens zijn dit Guilelmus Amesius (W. van 't Spijker), Godefridus Udemans (K. Exalto), Theodorus Gerardi à Brakel (T. Brienens), Simon Oomius (Exalto), Abraham Hellenbroek (Brienens), Johan Verschuur (J. van Genderen) en Friedrich Adolph Lampe (C. Graafland). Leven en werken van de beschrevenen komen uitvoerig aan de orde, waarbij met betrekking tot de werken erg veel wordt naverteld en weinig geanalyseerd.

Nergens in de bundel wordt de verhouding tussen de in de titel genoemde grootheden nadere reformatie en gereformeerd piëtisme thematisch behandeld. Op pagina 245-246 wordt slechts als terloops gemeld dat de meeste auteurs de aanduiding nadere reformatie voor de zestiende en zeventiende eeuw reserveren en voor de achttiende van gereformeerd piëtisme spreken. De manier waarop de termen gebruikt worden suggereert echter dat de benaming gereformeerd piëtisme hier en daar ook op een minder onverdacht gereformeerd orthodox gehalte duidt. Voor wie het boek om zijn titel ter hand neemt is dit teleurstellend. Wijdloopigheid en vaak onbeholpen Nederlands bevorderen het leesplezier niet.

Joke Spaans

H. Grotius, *Opera theologica*, I, *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum Senensem*, oorspronkelijke uitgave Leiden 1617, met inleiding en noten bewerkt door E. Rabbie en in het Engels vertaald door H. Mulder ('s-Gravenhage-Assen: Grotius Instituut van de Koninklijke Academie van kunsten en wetenschappen-Van Gorcum, 1990, xvi + 559 blz., f249,-, ISBN 90 232 2553 8).

In de strijd tussen remonstranten en contra-remonstranten, in het begin van onze Gouden Eeuw, speelden ook de theologische opvattingen van Faustus Socinus (1539-1604) een rol. Diens boek *De Iesu Christo servatore* van 1594 werd daarbij de inzet van een heftige theologenpolemie. Socinus had een theorie over Christus' verzoeningsdood gelanceerd die sterk afweek van de traditionele theologie als verwoord door Anselmus en Calvijn. Volgens Socinus heeft God de zonden van de mensheid vergeven zonder verzoening te eisen en Christus' lijden en dood hebben dan ook alleen betekenis voor de mens die daardoor tot geloof en hoop op de verrijzenis mag komen. Met zijn weerlegging had Grotius een meervoudige bedoeling. Hij wilde ermee laten zien dat hij ook als theoloog recht van spreken had. Tevens wilde hij aantonen dat hij over Christus' verzoeningsdood hetzelfde dacht als zijn contraremonstrantse tegenstanders en dat de remonstranten ten onrechte van socinianisme werden beschuldigd. In zijn weerlegging toonde Grotius zich niet alleen een bekwaam jurist en filoloog, maar ook een kundig bijbelegeet en theoloog. Wel had hij veel hulp van zijn vriend Gerardus Joannes Vossius, regent van de Leidse predikantenopleiding, die veel teksten aandroeg, het voorwoord schreef, zorgde dat het boek gedrukt werd en het in 1618 in een apart geschrift tegen aanvallen van contraremonstrantse zijde verdedigde.

De *Defensio* is nu opnieuw, als deel I van een nieuwe reeks *Opera theologica* van Grotius, door Edwin Rabbie tekstkritisch uitgegeven en door Hotze Mulder in het Engels vertaald, onder auspiciën van het Grotius-Instituut. Anders dan bij de *Briefwisseling* en de *Dichtwerken* (tot 1988), zijn nu inleiding, commentaar en vertaling in het Engels geredigeerd. In een uitvoerige inleiding wordt de ontstaansgeschiedenis van het boek uiteengezet, wordt aandacht besteed aan de receptie, worden de door Grotius gebruikte bronnen getraceerd en geeft de uitgever een analyse van het werk (1-82). Dan volgt op de linkerbladzijden de Latijnse tekst, met nderaan kritisch apparaat en verwijzingen, en daar tegenover op de rechterpagina's de Engelse vertaling (83-331). In een uitgebreid commentaar wordt de tekst nog eens helemaal doorgenomen (333-452). Er zijn drie appendices: de inhoudsopgave van Socinus' boek, 86 fragmenten van brieven die op het boek betrekking hebben en aantekeningen die Vossius in de marge van zijn exemplaar heeft geschreven (453-506). Een literatuuropgave en enkele indices sluiten het werk af (507-559).

Grotius' *Defensio* omvat een voorwoord, van Vossius, een tiental hoofdstukken en een lijst *Testimonia Veterum*. Het eerste hoofdstuk geeft de *status quaestionis*, geheel in neo-aristotelische stijl, en een uiteenzetting van de traditionele verzoeningsleer op basis van bijbelteksten. In de volgende capita gaat de auteur dan vooral als jurist te werk. Hij probeert met vooral juridische argumenten aan te tonen, dat de zonde een intrinsiek kwaad is en dus om vergelding vraagt, maar dat God de dood van Christus daartoe voldoende acht en de zondige mensheid vervolgens dispensatie van de strafwet schenkt. Christus onderging de voor de mensen bedoelde straf en God had verschillende redenen om dat te aanvaarden. Ook de bijbel laat zien, dat Christus' lijden en dood de vereiste voldoening hebben gegeven. In de laatste vier hoofdstukken argumenteert Grotius voornamelijk als exegeet en theoloog en probeert hij aan te tonen dat Socinus een aantal bijbelteksten verkeerd interpreteerde en zo tot zijn afwijkende mening kwam. Alles bijeen een moedige poging om vanuit nieuwe invalshoeken de traditionele verzoeningsleer te verdedigen.